

Linda Zulmane

Mg. philol., literatūrzinātniece; RTU Liepājas akadēmija

Mg. philol., literary scholar; RTU Liepāja Academy

E-pasts / e-mail: linda.zulmane@inbox.lv

DOI: 10.35539/LTNC.2024.0056.06

Ceļš pārejas laikmetā Andrieva Niedras pasakā “Zemnieka dēls”

The Road in the Age of Transition in Andrievs Niedra's Fairytale *The Farmer's Son*

Atslēgvārdi:

pasaka,
labirints,
pārejas periods,
binārās opozīcijas

Keywords:

fairytale,
labyrinth,
transitional period,
binary oppositions

Kopsavilkums

Aktuāla tēma literatūrā allaž ir bijusi cilvēka dzīves jēgas meklējumi. Gadsimtu gaitā ir mainījušies meklējumu virzieni un ceļi, taču cilvēka prātu arvien ir nodarbinājusi doma par dzīves jēgas atrašanu, īpaši laikmetu griežos, pārmaiņu laikos un atsevišķa indivīda robežsituācijās. Andrievas Niedras pasaka "Zemnieka dēls" (1902) ir rakstnieka pašatklāsmē dzīves un nāves robežsituācijā, ārstējot tuberkulozi Davosas sanatorijā Šveicē. Izmantojot psiholoģisku, semiotisku un salīdzinošu skatījumu, iespējams raksturot 19. un 20. gadsimta mijas aktuālos jautājumus literārā pasakā. Pārejas laikmetu autors atklāj kā Zemnieka dēla dzīves vērojumu ceļojumā uz četrām debess pusēm. Ceļš – labirints veidots kā krusts, centrs ir mājas, no kurām doties pasaulē, izejot ceļus uz rietumiem, austrumiem, dienvidiem un ziemeļiem. Zemnieka dēla maldu un atziņu ceļš iezīmē pāreju no ieras-tā un zināmā uz nezināmo, svešo, ko veido vairākas bināras opozīcijas – savs/svešs, zeme/debesis, dzīvība/nāve, laime/katastrofa utt. Pasaules izzināšana vienmēr saistīta ar piepūli, risku, neziņu, jo zināšanas ir jāiegūst, tās neatklājas pašas no sevis. Ceļa modelējumā savdabīgu niansi ienes laiktelpas tēlu "kodeļa – pavediens – kamols" jēgizpratne, tā ne tikai veido darba kompozicionālo saiti – pasaka sadalīta vairākās nodaļās jeb kodeļās, bet arī sapludina laika slāņus pasakas beigās, Zemnieka dēlam iztīnot dzīves četrus kamolus un mirstot svešumā un vientulībā.

Summary

Andrievas Niedra's fairytale *The Farmer's Son* ("Zemnieka dēls", 1902) is the writer's self-discovery in the marginal state of life and death during the treatment of tuberculosis in a sanatorium in Davos, Switzerland. The road of human spiritual exploration through the labyrinth of the transitional period of the turn of the 19th and 20th centuries leads in different directions – searching for God, faith, religion and ethical norms, the self, happiness, and knowledge. The road of the farmer son's delusions and insights marks a move from usual and known to unknown, alien, formed by several binary oppositions – own/foreign, earth/heaven, life/death, happiness/disaster, etc. The positive and negative share of the binary opposition own/foreign (home/road) is not stable and unambiguous: the home is both a characteristic of peace and stability in opposition to the road as a symbol of insecurity, ignorance, and doubt and a symbol of stillness and quiescence, while the road means a spiritual activity.

Ievads

Ceļš ir viena no būtiskākajām dzīves mērvienībām, kas raksturo evolūcijas gaitu laikā un telpā cauri gadu simtiem un tūkstošiem. Andrieva Niedras (1871–1942) dzīves un daiļrades ceļš 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ir labirints, kurā viņš izdara daudzas izvēles krustcelēs kā rakstnieks, mācītājs, lauksaimnieks, izdevējs un politiķis, taču mūža otrajā pusē, mēģinot rast izeju no politikas labirinta, nokļūst "slazdā" (tiek sodīts kā tautas nodevējs un izsūtīts no Latvijas), no kura nav izejas līdz pat 1942. gadam, kad viņš beidzot var atgriezties Latvijā. Diemžēl pēc pusgada viņš mirst.

Latviešu literāro pasaku kā oriģinālžanru aizsāk Ansis Lerhis-Puškaitis (1859–1903; "Pasakas", 1–2, 1890–1891), 19. gadsimta 90. gados pasakas raksta Doku Atis (1861–1903; "Par Adatu un Īlenu", 1891), Rūdolfs Blaumanis (1863–1908; "Velniņi", 1895), Jānis Poruks (1871–1911; "Maldu pils", 1897; "Puteklītis", 1898; "Baltā roze", 1889; "Zoss", 1901) u. c. 19.–20. gadsimta mijā literārās pasakas žanram īslai cīgi pievēršas Anna Brigadere (1861–1933; "Mare", 1900) un arī Andrievs Niedra ar 1902. gadā sarakstīto pasaku "Zemnieka dēls".¹

Raksta mērķis ir atklāt pārejas laikmeta cilvēka dzīves jēgas meklējumu ceļu un tā dažādos veidus. Salīdzinājumam izmantota Brigaderes pasaka "Mare" un Skalbes "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties". Niedras daiļrades klāstā parasti tiek minēta tikai šī pasaka, taču rakstnieka daiļdarbu pūrā atrodamas arī citas – 1935. gadā ir izdota latviešu tautas pasakas "Kurbads" versija, bet Latvijas Nacionālā rakstniecības un mūzikas muzeja arhīvā atrodamas vēl deviņas neliela apjoma pasakas, piemēram, "Zaldāta laime", "Nevaldāmais zemnieks", "Putras vaina", "Kādēļ vīrieši ir bārdaini" u. c., kas plašākam lasītāju lokam nav zināmas (RMM, AND, Nr. 44577-44597). Niedra savu ideju atklāsmei izvēlējies pasakas žanru, jo tieši tā "nereti spēj nonākt pie īstenības būtības padziļinātas izpratnes. Tā spēj tuvināties patiesībai, ejot pa šķietami projām vadošu ceļu." (Mackova 1989: 67) Komentāros par pasaku "Zemnieka dēls" rakstnieks norāda, ka tā ir "pārejas laikmeta atspulgs novērotāja dvēselē" (Niedra 1933a: 209). Pārejas laikmeta zīmes svarīgi ir identificēt un aplūkot to kontekstā, atsaucēs uz autora dzīvi un darba sarakstīšanas laiku, kā arī recepcijas laiku un aktuālo lasījumu. Zīmes tiek analizētas metaforiskā nolasījumā, konkrētos tekstuālos motīvos. Jurijs Lotmans (*Jurij Lotman*, 1922–1993) norāda, ka ar "semiotisku vērojumu" palīdzību iespējams atklāt būtisko (Lotman 1984). Salīdzināmā metode jeb komparatīvistika ļauj īsā laika posmā (1900–1904) raksturot un trīs literārās pasakās salīdzināt pārejas laikmeta varoņu izziņas procesu un naratīvu.

1 Plašāk par pasakas žanru 19.–20. gadsimta mijā sk.: Kampāne 2013.

Ceļš – labirints

Labirintu kā laiktelpas modeli var aplūkot daudzos Andrieva Niedras darbos, taču viens no interesantākajiem modeļiem attēlots 1902. gadā sarakstītajā pasakā "Zemnieka dēls". Cilvēka dzīves jēgas meklējumi allaž ir bijusi aktuāla tēma literatūrā. Gadsimtu gaitā ir mainījušies meklējumu virzieni un ceļi, taču cilvēka prātu arvien ir nodarbinājusi doma par dzīves jēgas atrašanu. Īpaši laikmetu griežos, pārmaiņu laikos un atsevišķa indivīda robežsituācijās saasinās cilvēka esības jautājumi. Niedras pasaka "Zemnieka dēls" ir rakstnieka pašatklāsme dzīves un nāves robežsituācijā, ārstējot tuberkulozi Davosas sanatorijā Šveicē. "Pasaku viņš rakstīja ar zīmuli, Davosā guļamā krēslā gulēdams, tikko spēdams kustēties. Kur autors ņēmis to straujumu, stila kuplumu, izteiksmes koncentrēto spēku, varam tikai nobrīnīties. Tas bija skaļš kliedziens nacionālās dzīves krustceļos." (Klaustiņš 1942: 919) Par pasaku "Zemnieka dēls" viedokļus ir izteikuši Jānis Asars (1877–1908), Jānis Akmens (1887–1958), Teodors Zeiferts (1865–1929), Pēteris Ērmanis (1893–1969), Andrejs Upīts (1870–1977), Roberts Klaustiņš (1875–1962), Edgars Mucenieks (1948) un Biruta Gudriķe² (1928–2006), taču plašāka pētījuma par to līdz šim nav bijis.

Ikvienu laikmetu var raksturot gan no ārpuses – kā objektīvu vēsturisku izpausmju kopumu, gan no iekšpuses – kā cilvēka dvēseles un gara meklējumu analīzi (Miļūna 1992: 6). Niedra komentāros par to, ko gribējis pateikt pasakā, raksta: "[...] pārejas atspulgu un atbalsi novērotāja dvēselē, tā sakot: viņas izjūtu, kādēļ te arī galvenā kārtā lietāti izjūtas liriskie izteiksmes līdzekļi." (Niedra 1933: 209)

Andrieva Niedras prozā pārejas laikmeta cilvēka garīgo meklējumu ceļš dalās trīs virzienos: 1) Dieva, ticības, reliģijas un ētisko normu meklējumi (stāstos "Nespēcīgā dvēsele", "Bez paša pagātnes", "Skaidra sirds", "Pēteris Salna", romānā "Līduma dūmos" u. c.); 2) patības meklējumi (romānos "Sikspārnis", "Kad mēness dilst"); 3) tieksme pēc zināšanām, pasaules izzināšana (pasakā "Zemnieka dēls"). Ceļš ir viens no arhetipiem, ceļojuma motīvu pirmsākumi meklējami mitoloģijā un folklorā, kur varoņa klejotumi ir viņa lielākie pārbaudījumi. 19. gadsimta literatūrā lasītāja uzmanība pievērsta ne tikai reāliem ceļojumiem, bet arī varoņa iekšējiem pārdzīvojumiem un gara klejotumiem, romantiķu darbos raksturīgs "t. s. ceļojuma motīvs, centrā ir viens varonis, kurš reflektē par dažādām (nereti – pretstatīgām) problēmām, kas saistītas ar garīgo esamību, personības pašidentifikāciju, dzīves ideāliem, mākslas un metafizikas īpašo statusu, dvēseles dzīves un sadzīviskās dzīves pretstatiem, humānismu, skaistumu, dievību un cilvēcību." (Vecgrāvis 1995: 9)

Latviešu literatūrā ceļojuma motīvs kā pārbaudījumu cikls parādās jau Andreja Pumpura (1841–1902) eposā "Lāčplēsis" (1888), bet Jāņa Poruka fantāzijā "Pērļu zvejnieks" (1895) tas atklājas gan kā ceļojums telpā, gan kā varoņa Anša Vairoga

2 Sk.: Gudriķe 2007.

sava es meklējumi. Uzmanība cilvēka garīgajiem meklējumiem pievērsta arī gadsimtu mijā sarakstītājā Annas Brigaderes pasakā "Mare" (1900) un Kārļa Skalbes "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" (1904), ko nosacīti dēvē par netiešu atbildi uz pasakā "Zemnieka dēls" izvirzītajām problēmām. Pasakā "Zemnieka dēls" romantismam raksturīgā saasinātā dzīves tvērumā Niedra atklāj būtisku sava pasaules skatījuma šķautni, proponē jaun nacionālisma principus un ļauj izsekot cilvēka garīgo meklējumu ceļam visas dzīves garumā. Literārās pasakas žanra specifika un tautas pasakai raksturīgo tēlu (zemnieks, Laima u. c.), motīvu (vecīšiem, kam nav bērnu, Laima dāvā dēlu; varoņa došanās pasaulē un dažādu šķēršļu pārvarēšana u. c.) un stilistikas (trīskāršojumi, tradicionālās formulas) izmantojums attālina no pasaules reālījām, tomēr atklāj pārejas laikmetu simboliskā skatījumā.

Zemnieka dēla ceļš

Pasakas sākumā atainotā zemnieku dzīve sākotnēji rit laikā, kad cilvēks uz apkārtējo pasauli raugās caur mitoloģisko priekšstatu prizmu, kad cilvēka dzīves izmērojamība un pārdzīvojumu intensitāte, satuvināta ar dabas parādībām, veido harmonisku dzīves laiktelpu. Vienā rindkopā Andrievs Niedra sniedz latviešu zemnieka portretu, raksturo viņa dzīvesveidu un dzīves ritmu kā zemnieciskajās tradīcijās sakņotu ikdienas rituālu, reizē lakoniski, ar trāpīgu detaļu palīdzību atklājot zemnieka dzīves jēgu – lielo pieķeršanos zemei un savam darbam. "Pats zemnieks katru vakaru iznāca aiz vārtiņiem un ilgi noskatījās uz vakaru pusi. Tad viņš zināja, kāda rītu būs diena. Un tad viņš nobraucēja iesirmo, kuplo bārzdu un lēnām pagrieza brūno, grumbaino seju uz rītu pusi. Un "lietus laivas" pār mežu viņam stāstīja, kāda būs nakts. Tad viņš pārlaida acis pār paša koptiem tīrumiem: varēja dzirdēt, kā labība briest. Un zemnieks nopūtās un gausi iegāja atpakaļ istabā." (Niedra 1994: 7) Zemnieks raksturots ne tikai kā dabas un tās norišu pazinējs, bet arī dota norāde uz cilvēka un dabas vienotību, pasaule atrodas "pavisam blakus," jo starp subjektu un objektu pastāv daudz mazāk atšķirību nekā šodien cilvēka apziņā. Tiek izmantoti trīs un četrzīlbu verbi – iznāca, noskatījās, zināja, nobraucēja, pagrieza, stāstīja, pārlaida, varēja, nopūtās, iegāja –, kas stāstījumam piedod nesteidzīga, ritmiska rituāla raksturu. Palēninātu dzīves plūduma izjūtu veidot palīdz arī apstākļa vārdi – ilgi, gausi, lēnām, bet jo sevišķi prozas ritmu raksturo tas, kā iesāk katru no šiem teikumiem. Divi teikumi iesākas ar vārdu "tad", divi – ar "un", vēl viens ar "un tad". Tikai pirmais teikums sākas ar vārdu "pats", kas palīdz akcentēt šā cilvēka centrālo vietu viņa sētā. Kā prototips izmantots Niedras mātes tēvs – vecais Sīcējs, kas raksturots kā pēdējais celms no izmiruša meža, ap kuru saaugusi jauna birzs (Niedra 1943: 13). Pasakas pirmais teikums "Kā nosūnojuši celmi ataugā, tā viņi abi vientuļi stāvēja starp jauno paaudzi" (Niedra 1994: 7) piesaka gan pirmajā nodaļā "Trīs Laimas

kodeļas" atklāto zemnieku ģimenes problēmu – viņiem nav bērnu, tātad dzimtas turpinātāju, gan pārejas laikmeta plašāku jautājumu loku – pārejas posmā no feodālisma uz naudas jeb kapitālistisko saimniecību iezīmējas paaudžu konflikta un nesa-
pratnes problēmas. Niedra rāda tradicionālās, mītiskās pasaules ainu – sakārtotu, harmonijā ar dabu veidotu pasauli, kurā zemnieks simbolizē veco zemniecību ar seno latviešu kultūru un tradīcijām, bet saimniece – tautu un dzimteni. Kad Laima dāvā zemniekiem dēlu, aizsākas darbība – Zemnieka dēla ceļojums, kurā galvenā uzmanība pievērsta pārejas laikmeta pozitīvajām un negatīvajām pārmaiņām.

Zemnieka dēla redzes lauks ir ierobežots – viņš pazīst savu māju, tās tuvāko apkārtni, kaimiņu sētas, mežus, laukus, apjomā nelielu teritoriju, ko iezīmē telpas horizontālā ass. Raksturīgi, ka cilvēkam jājūtas mazliet attālinātam no pasaules, lai censtos to izzināt. Viņa pasaules skatījums ir vienpusīgs, līdz svešinieks atklāj viņam, ka ikkatrai lietai ir arī otra puse. Atmodinātais dvēseles nemiers mudina doties pasaulē un izzināt to. Viņa dzīves ceļu Laima pareģo, viņam vēl šūpulī esot: "Nemiera cilvēks viņš būs... ies uz rītiem, uz vakariem." (Niedra 1994: 7) Zemnieka dēla izaugsmes laiks ir trīspakāpju: kad bija 10 gadu vecs – neviens koks nebija par augstu, kad bija 15 gadu vecs – neviens arkls nebija par smagu, kad 20 gadu vecs – nebija nevienas dziesmas, kuras nezinātu. Trīs lakoniskos teikumus Niedra atklāj Zemnieka dēla bērnības un jaunības gadus un norāda uz veiklību, spēku un garīgo pasauli – lai arī nav tādu dziesmu, kuras viņš nezinātu, tās visas tomēr ir vienpusīgas, no ārpuses skatītas: "Tu dziedī par šo un dziedī par to, bet mūžam tikai no vienas puses" (Niedra 1994: 11). Pēc tam kad svešinieks atklājis Zemnieka dēlam, ka pasaulē ir iespējams skatīt visu no divām pusēm, "iesējis" nemieru un izzīņas vēlmi viņa dvēselē, Zemnieka dēls mājas izjūt kā noslēgtu telpu, vecajā, patriarhālā tipa dzīvē jūtas kā sprostā, slazdā. "[...] viss te ap mums tāpat vien apkārt iet... kā tītavas. Tur viņi dzied tās pašas Jāņu dziesmas kā pērn. Jāņu ugunis deg tais pašos kokos kā pērn. Un nākošo gadu tas atkal būs tāpat. Un es aršu to pašu tīrumu un braukšu tos pašus ceļus... Māt, viss jau ir bijis, viss atkal būs tāpat. Man elpa ņemas ciet... Laid, māt, laid mani projām!" (Niedra 1994: 13) Arī Annas Brigaderes pasakas "Mare" varonis Visvaldis jūtas sasaistīts, atrodoties mājās, viņš vēlas plašāku dzīves telpu sev apkārt un vēlas nokratīt iedomāto verdzības jūgu, nabadzības važas. Gluži tāpat arī Kārļa Skalbes pasakas "Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties" varonis jūrnieks raujas prom no mājām un atstāj zemo, pelēko tēva mājiņu klusajā meža līkumā, un dodas straujiem soļiem pār brāļu uzarto kalnu tālumā, neskatīdamies, kur kājas iet. Viņš ir "kā rūcošs akmens kalnu strautā" (Skalbe 1998: 5). Alkas pēc tālā, neaizsniedzamā, nemiers dzen viņu pasaulē. Salīdzinot trīs gadsimtu mijā tapušās pasakas, jāsecina, ka līdzīga ir pasakās tēloto varoņu vēlme doties pasaulē, taču atšķirīgs ir ceļš, kā arī sasniegtais.

Pārejas laikmetu autors atklāj kā Zemnieka dēla dzīves vērojumu ceļojumā uz četrām debess pusēm. Ceļš – labirints veidots kā krusts, centrs ir mājas, no kurām doties pasaulē, izejot ceļus uz rietumiem, austrumiem, dienvidiem un ziemeļiem. Pasaules izzināšana vienmēr saistīta ar piepūli, risku, neziņu, jo zināšanas ir jāiegūst, tās neatklājas pašas no sevis. Zemnieka dēla maldu un atziņas ceļš iezīmē virzību no ierastā, zināmā uz nezināmo, svešo. Izziņas process veidots ar vairāku bināro opozīciju – savs/svešs, zeme/debess (kalns), dzīvība/nāve, laime/nelaime u. c. – palīdzību. Binārās opozīcijas pārī "savējais – svešais (mājas/ceļš) pozitīvā un negatīvā īpatsvars nav stabils, viennozīmīgs – mājas ir gan miera un stabilitātes raksturlielums iepretim ceļam kā nedrošības, neziņas un šaubu simbolam, gan arī mājas simbolizē sastingumu, nekustību, turpretī ceļš – garīgas aktivitātes. Ceļš sākas no mājām, no savējā uz svešo, jo "īstā pasaule vienmēr atrodas centrā, vidū" (Eliade 1996: 43). Ilzes Šķipsnas romānā "Aiz septītā tilta" teiktais: "Kas reiz izgājis pa pilsētas vārtiem, tam mūžs jādzīvo kā dēka, ar visu sirdi, ar visu spēku, neapstājoties nekur. Kas grib palikt dzīvs, tam jāpūlas pašam, jāiemācās redzēt, kur beidzas vārti un kur iesākas pasaule, jāiemācās atšķirt balss no atbalss. Tiesnesis un izšķirējs var būt tikai cilvēks pats," (Šķipsna 1965: 128) attiecināms arī uz pasakas varoni – Zemnieka dēls, reiz sācis ceļu, vairs nevar atgriezties un dzīvot līdzšinējo dzīvi, ir tikai viens virziens – prom pasaulē, kur jāspēj atpazīt un atšķirt balss un atbalss, labais un sliktais, laime un nelaime utt.

Ceļa modelējumā savdabīgu niansi ienes laiktelpas tēlu "kodeļa – pavediens – kamols" jēgizpratne, tā ne tikai veido darba kompozicionālo saiti – pasaka sadalīta vairākās nodaļās jeb kodeļās, bet arī sapludina laika slāņus pasakas beigās, Zemnieka dēlam iztīnot savas dzīves četrus kamolus. Janīna Kursīte atzīmē, ka latviešu tautasdziesmās laika ritējums bieži izteikts ar jēdzienu "kamols". "Ir tā, ka laika it kā nav: tas ir tad, kad kamols satīts vai iztīts un pavediens pārrauts, un ir, kad laiks funkcionē – kad kamolu tin ciet vai vaļā." (Kursīte 1998: 4) Kamols kā mītiskās laiktelpas ekvivalents izmantots, lai atspoguļotu Zemnieka dēla gaitas uz visām četrām debess pusēm. Trim ceļa lokiem (uz rītiem, vakariem un dienvidiem) Laima dod savu svētību, dāvājot mātei trīs kodeļas un piekodinot: "[...] vērp, meit, stipru pavedienu. Aiz šitā pavediena tu dēlu vilksi atpakaļ no svešām zemēm. Vērp stipru pavedienu: kad tas trūks, tad dēla atpakaļ nedabūsi." (Niedra 1994: 9)

Literatūrā laiks parasti attēlots tāds, kādu to pieņem, izjūt, redz darba varoņi vai arī pats autors (nereti šie uzskati sakrīt), bet pasakā laiks ir savdabīgs. Niedra kā pasakas apakšvirsrakstu dod norādi "mūsu laiku pasaka". Mītiskais laiks un reālais darbības laiks – jāšana uz četrām debess pusēm, pusaizmāršas (pusaizmidzis, apvidvārds), iekšējais, psiholoģiskais laiks, vērpjamais laiks, kamolu tīšanas laiks vienmēr virzās uz priekšu un neatgriežas atpakaļ, stāstījums to virza tālāk. Pasakas laiks neiziet ārpus pasakas robežām, tas ir ieslēgts, ierobežots laiks – it kā nav pirms pasakas

sākuma un pēc tās beigām. Kompozicionāli veidotas sešas nodaļas – “Trīs Laimas kodeļas”, kam seko četras nodaļas jeb kodeļas un “Beigas”. Pasakā hronoloģiskā laikā izsekots varoņa gaitām no dzimšanas līdz mūža beigām. Izdzīvojot dzīvi kā atsevišķu mirkļu simbiozi, Zemnieka dēls atklājas kā meklētājs, grūtību un šķēršļu pārvarētājs. Analizējot horizontālā laika slāni pasakā, jāatzīmē, ka tas veidots pasakām raksturīgajā stilā, kur laiks ir ieslēgts sižetā – pasaka sākas no nebūtības (tā nesniedz ziņas par to, kas bijis pirms tam) un beidzas ar noteiktu laika nogriezni. Otrs laika slānis veidojas kā vertikāla ass – pasakas beigās viņš, tinot četrus pagājušu laiku kamolus, izdzīvo, pārdzīvo visu jau nodzīvoto dzīvi.

Vispirms viņš dodas uz vakariem, uz rietumiem (līdzīgi kā tēvs pasakas sākumā vispirms skatās uz vakaru pusi, lai zinātu, kāda rīt būs diena), lai apgūtu zināšanas un vērtības, ko uzkrājusi civilizācija gadsimtu gaitā. Pirmās kodeļas pavedienu kamolā tinot, Zemnieka dēlam ceļš aizsākas kā vēlme “ieraudzīt lietām otru pusi” un izvēršas par vērojumu virkni, kurā atklājas jaun nacionālisma akcentēto vērtību – ģimene, mīlestība, darbs, dzimtene un izglītība – neviennozīmīgums, ideāla un realitātes nesavienojamība. Fricis Bārda (1880–1919) par Zemnieka dēla ceļu un vēlmi skatīt lietas no abām pusēm sacījis: “Un šis ceļš ir romantiķa ceļš. Un viņa mērķis ir – atrast to gudro, sirmo māmulīņu – likteņu audēju, kura caur saviem diviem lodziņiem māca visas lietas skatīt no divām pusēm, tādēļ, ka visistākā, visdziļākā atzišana ir iespējama tikai caur pretstatiem un šo pretstatu apvienošanā vienā augstākā, visaptverošākā sintētiskā atzišanā. Tā mēs varētu jau sacīt: romantiķa mērs ir visaptverība.” (Bārda 1990: 258) Vērojot dzīvi caur vecās māmiņas istabas diviem lodziņiem, aplūkojot lietas no abām pusēm, Zemnieka dēls iegūst priekšstatu par pasauli. Tas veidojas kā pretstatu sintēze – viņš paskatās pa vienu lodziņu – dziesmai viena puse gatava, paskatās pa otru lodziņu – gatava dziesmai otra puse. Pārejas laikmeta reāliju atspulgs – pirmais vērojums mudina Zemnieka dēlu dziedāt dziesmu par darbu un atpūtu, taču vecenīte uz viņa sajūsma noskatās līdzcietīgi, jo tā ir tikai lietas viena puse – ar darba palīdzību iegūta bagātība un pelnīta atpūta. Skatoties pa otru lodziņu, paveras skumja aina – nabadzība, nesaticība ģimenē, ko vēl asāk iezīmē tas, ka kā pilnīgi pretstati atainoti viena pagasta cilvēki, kungs un viņa sētnieks, bagātais latvietis, kas spēj konkurēt ar sveštautiešiem, un nabadzīgais, dzērājs.

Otrs Zemnieka dēla skatījums atklāj mīlestības, laulības un uzticības neviennozīmību. Novītušu puķu dārzs simboliski atspoguļo laulības dzīvē iespējamo duālismu. Bērni smilšu kaudzē stāda saplūktas puķes, kas vīst, jo tām nav sakņu, kaut arī ik pa brītiņam viņi tās aplaista. Ārēji laimīga ģimene, kas balstās uz savstarpēju cieņu un pienākumu, izrādās līdzīga puķēm, kas dēstītas smiltīs. Skatoties no otras puses, izrādās, ka sieva apprecējusies ar vecāku vīru aprēķina dēļ un, kad ierodas kādreizējais mīļotais, viņa nespēj pretoties kaislībai, senas mīlestības vilinājums izrādās

spēcīgāks par pienākumu un pateicību vīram. Mīlestība, "kas uzzied mūsu dvēselē varbūt pa visu mūžu tikai reiz, kā pasakainā brīnumpuķe" (Niedra 1994: 28), mudina Zemnieka dēlu dziedāt dziesmu par mīlestības idilli. Niedra uzsver arī ģimenes un mīļotā cilvēka atbalstu, ticību mērķu sasniegšanā, jo "kaut visas pasaules grūtumi man nāktu pretī... tik daudz spēka man bij cīnīties. Jo es ticēju cilvēcei tādēļ, ka es ticēju savam biedram." (Niedra 1994: 27) Pretendēt uz dzīves pārveidi var tikai iekšēji harmonisks, savu tuvāko, ģimenes atbalstīts un saprasts cilvēks.

Skatoties pa abiem lodziņiem, jauneklim daudzas dzīves parādības atklājas negaidītā skatījumā – trešajā dienā viņš vēro trīs latviešu inteliģences pārstāvju tikšanos, viņu vēlmi strādāt tautas un dzimtenes labā un reizē arī nespēju realizēt savus ideālus. Atklājot lietu un parādību duālismu, ejot izziņas ceļu, tas paveras kā bezgalīgs, nekad neaptverams. Jo vairāk zini, jo vairāk saproti, cik daudz vēl nezini. Zemnieka dēls meklējumu gaitā secina, ka gudrība laimi nenes, tieši otrādi, jo vairāk cilvēks zina, jo nelaimīgāks viņš ir. "Cilvēks, kas nekad nav pārdomājis savas dzīves jēgu, atšķiras no tā, kas risina šo jautājumu. Atšķirība nav zināšanu līmenī, bet gan dziļāk – eksistences līmenī. Tas, kurš domā par jēgu, dzīvo citādi nekā tas, kurš par to nedomā." (Kūle; Kūlis 1996: 479) Tādēļ arī Zemnieka dēlam, atgriežoties mājās no kārtējā ceļa loka, vairs nav iespējams saprasties ar vecākiem. Vecais zemnieks secina: "Ar vienu žēlumu aizjāja, ar septiņiem atjāja. Un agrāk tak vēl viņš pienāca pie manis, paraudājās. Bet tagad viņam nav vairs neviena, ar ko vārdu pārmiņ. Nes viens pats savu nastu." (Niedra 1994: 41) Izglītotam latvietim nav vairs iespējams saaukt ar savu cilti, viņš ir ieguvis sikspārņa statusu, liekā, atsvešinātā cilvēka zīmogu, iemantojis nesapratni, vientulību.

Atbildes uz jautājumiem par dzīves mērķi, savas patības atrašanu meklējamas tikai grūtībās un vientulībā. Rakstnieks pat citē Raiņa dzejoļa rindu: "...Tad kļūsi vientulīgāks gads pēc gada... un pāri paliks tev tikai tavi atmiņu kamoltiņi." (Niedra 1993: 212) Šī doma izskan arī ubaga atbildē uz Zemnieka dēla jautājumu, kurš ceļš taisnāks: "Kurš tālāks, tas taisnāks!" (Niedra 1994: 14) Niedras Zemnieka dēls, Brigaderes Visvaldis un Skalbes jūrnieks pasaulē dodas viens, atstājot visu, atsakoties no visa. Visvaldis lūkojas uz ceļu, "bet viņa domas tam aizsteidzās tālu priekšā – jūdžem tālu! Vai tad viņa varenās domas, viņa plašie nolūki bij pavisam ar mēru mērojami vai telpā tverami? Viņa tumšajās acīs pazibēja lepna pasaules iekarotāja gara dzirkstele [...]." (Brigadere 1993: 130) Skalbes jūrniekam ir tik karsta sirds, ka "pavasara straumes aizrauj sev līdz krastmalas kokus un atstāj viņus tur, kur noplok, tā manas straujās asinis rāva mani prom." (Skalbe 1998: 5) Pārejas laikmets aicina doties sevis meklējumos, taču viņi nav cīnītāji, bet gan novērotāji, ar acīm un sirdi.

Zemnieka dēla ceļš ved caur dubļiem, bez atpūtas, pasaules aukstumam spītējot. "Griezīgais rītenis dzina viņam asas sniega adatas acīs [...] acu plakstiņi piesala ledus

pilni.” (Niedra 1994: 40) Arī Skalbes jūrniekam locekļi ir kā ar svinu pielieti, vēja aprauti, sūrstoši vaigi un sasprēgājušas, asiņainas rokas.

Zemnieka dēls turpina izziņas ceļu, šoreiz dodoties uz austrumiem, lai atminētu mīklu, kādēļ pasaulē nav laimes bez nelaimes. Dzīves jēga un laime ir rezumējošas kategorijas, ne mazums cilvēku uzskata, ka viņu dzīves jēga ir laimes sasniegšanā. Jautājumu par laimi un nelaيمي Niedra aizsāk jau pasakas pirmajā nodaļā. Laima, kurai, tāpat kā Laimei Skalbes “Pasakā par vērdu” (1912), nav dotas neierobežotas iespējas darīt cilvēkus laimīgus, mēģina pārliecināt saimnieci, sakot, ka viņai nav bērnu. Laimes un katram cilvēkam nolihta sava Laime. Otrajā ceļa posmā uz rītiem/austrumiem, mēģinot atrast atbildi uz jautājumu par laimi un nelaيمي, Zemnieka dēls iepazīst trīs dažādus pasaules uzskatus – reliģisko, dabaszinātnisko un sociālistisko, kas raksturīgi modernitātes filozofijai gadsimtu mijā. Niedra kā padomdevējus izmanto trīs dažādu paaudžu personas – sirmgalvi, pusmūža vīru un jaunekli, tādējādi sazarojot laiktelpisko ceļu – labirinta modeli arī paaudžu ziņā.

Meklēdams cilvēku, kas atmin visas mīklas, Zemnieka dēls nonāk pie veca vīra, kam ir grāmata ar atbildēm uz visiem jautājumiem (Bībele). Sirmgalvis garīdznieks apgalvo, ka “tāpēc nav laimes bez nelaimes, tāpēc nav dzīvības bez nāves, ka cilvēks atkāpies no Dieva” (Niedra 1994: 44), un izstāsta par trim bēdām pasaulē – sērdieņa, grēcinieka un mirēja. Sirmgalvis sarunā ar Zemnieka dēlu atklāj ticības, Dieva žēlastības un mīlestības būtību – jebkuram cilvēkam, īpaši grūtdieņiem, ir iespēja nevis pašiem nest savu raizi nastu, bet gan nolikt savu vientulību un skumjas Dieva klēpī. Par grēciniekiem sirmgalvis nosauc tos, kas ir lepni un spēcīgi, kas atstāj mātes, sievas un bērnus idejas vārdā, viņu devīze ir – bez saitēm, bez robežas, bez pagātnes. Pasakā vērojamas paralēles ar Henrihu Ibsena (*Henrik Johan Ibsen*, 1828–1906) Brandu gan vides atainojumā, gan atziņā, ka pārejas laikmeta cilvēki savā ceļā sastop nesapratni, neticību, atbalsta trūkumu. “Un šī neticība tinās kā ledus pavadieni ap viņiem, un, jo spēcīgāki viņi cēla savus spārnus, jo ciešāk tinās aukstie neticības pavadieni... Un tur tad viņi guļ, dziļi šļūdoņi aizā, kur saulīte neiespīd un kur mēneša sudrabainās kājas iet secen.” (Niedra 1994: 46)

Sirmgalvis, dabaszinātnieks un jauneklis kā Gudrā vīra arhetipisks tēls, no vienas puses, ietver zināšanas, garīgumu, pārdomas, prātu un intuīciju, bet, no otras puses, morālās īpašības, tādas kā labsirdība, gatavība palīdzēt, kas izskaidro viņa garīgo raksturu. Zemnieka dēls, atstājot mājas (statisko, nemainīgo, inerto), dodas garīgo meklējumu ceļā pretī dinamiskajam, mainīgajam. Gudrais vīrs kā likumsakarīgu pārdomu un morālu spēku koncentrācija atainots noteikta pasaules uzskata paudēja tēlā (garīdznieks, dabaszinātnieks, sociālists). Zemnieka dēla ceļš ved tālāk, viņš “iepazīst pasauli no tundras līdz tuksnesim un nonāk pie dabas pētnieka, kas viņam paskaidro, ka cilvēks ir nelaimīgs tāpēc, ka atkāpies no dabas” (Mucenieks 1994: 217).

Telpa veidota blīvi, vienuviet sakoncentrēts visas pasaules dabas raksturojums – Zemnieka dēlam, ejot pa ceļu, pa kreisi paveras jūra ar ziliem ledus blāķiem, balti lāči, roņi, valzivs un jūras putni, pa labi – tuksnesis, kamieļi, beduīni, bet starp jūru un tuksnesi plešas mežs, kura vidū Zemnieka dēls atrod māju un dabaszinātnieku.

Kā trešo ceļa posmā uz austrumiem Zemnieka dēls sastop jaunekli – sociālistu, kurš apgalvo, ka cilvēks ir nelaimīgs tādēļ, ka atkāpies no cilvēka. "Ne tādēļ cilvēks nelaimīgs, ka viņš no Dieva atkāpies, nedz arī tādēļ, ka viņš no dabas atkāpies, bet tādēļ, ka cilvēks atkāpies no cilvēka. Vieni raugās tikai padebešos: tur augšā esot īstā dzīve, te tikai sapnis un maldīšanās, un posts. Un viņi atkāpjas no šās dzīves un atkāpjas no tā cilvēka [...] otri neatzīst cilvēkā nekā cilvēciska, nekā, kas viņu paceltu pār dabu, un prasa, lai visur un allaž valdītu tikai dabas likums." (Niedra 1994: 56) Jauneklis pauž uzskatu, ka jāstrādā, jāsavalda egoisms, jāiekārto dzīve pēc cilvēku likumiem, tad izzudīs netaisnība, varmācība, nabadzība un posts (Niedra 1994: 57). Viņš atklāj nežēlīgu atziņu: lai cilvēce piedzīvotu zelta laikus, vispirms jāmirst sirmgalvim, pēc tam dabas pētniekam un tad jātop visiem cilvēkiem tik nelaimīgiem, ka neviens vairs nespēj palīdzēt, tikai tad nāks atzīšana, ka cilvēka prāts ir vienīgais Dievs un valdnieks. Zemnieka dēlam nav pieņemams šāds uzskats, viņš nesaprot tos, kuru "bērnība samīdīta uz pilsētas akmeņiem" un kuri cietuši badu un slimības.

Viņš dodas atpakaļ uz tēva mājām, taču nespēj rast mieru, iejusties agrākajā dzīves ritmā, tādēļ ceļš ved tālāk uz dienvidiem, bet māte sprauž pēdējo kodeļu uz ratiņa. Nonācis pilsētā, Zemnieka dēls sāk strādāt rūpnīcā, lai nopelnītu sev un iekrātu līdzekļus kopīgai lietai – cilvēku brīvībai un labklājībai. "Beidzot viņš iejāja lielā, lielā pilsētā. Ostas malā viņš redzēja neskaitāmos kuģu mastus; otrā pusē pilsētu norobežoja rindām vien apkvēpušie fabriku skursteņi. Bet pa vidu ripoja rati ar gumijas riteņiem un lielajos tirgotavu logos mirdzēja zelts, sudrabs un dārgi audekli." (Niedra 1994: 55) Šajā ceļa posmā viņš iegūst vairākas atziņas: "Nav lielākas nelaimes kā tās, kad cilvēks pats vairs netic savai ticībai!" (Niedra 1994: 59), un "[t]omēr pasaulē viss iznīkst. Arī īsta draudzība." (Niedra 1994: 61) Zemnieka dēls ir iemantojis bagātību no citu sviedriem un asarām, taču dvēselē ir nabags un vientuļš: "Bet, kad Zemnieka dēls apsegloja savu sirmo un izjāja pa pilsētas vārtiem, tad nebija neviena, kas viņu pavada. Un viņš atlaida šļaugani sirmā pavadu, un sirmītis tecēja gausu riksīti uz tēva mājas pusi..." (Niedra 1994: 62) Trijos meklējumu lokos uz rietumiem, austrumiem un dienvidiem Zemnieka dēls ir ieguvis zināšanas, mantu un godu, tikai ne laimi. "Tā te nu mana jaunība! [...] Tā te nu mana sirds ilgošanās un mīlestība. Un asaru te klāt tik daudz un nopūtu, un lāstu. Un tik daudz kauna..." (Niedra 1994: 62)

Mātei vairs nav Laimas dāvināto kodeļu, kas simbolizē asinsradniecību un garīgo iedzimtību, kas vērpijas no tautas uz atsevišķu indivīdu. Tomēr mātes mīlestība un vēlēšanās redzēt dēlu laimīgu ir stiprāka par bailēm pazaudēt viņu, tādēļ viņa kā kodeļu

uz ratiņa sprauž savus sirmos matus un dod svētību ceļam uz ziemeļiem, uz vietu, kur pietrūkst saules, kur valda aukstums, uz kosmopolītismu. Gadsimtu mijas literatūrā ziemeļu motīvs ieskanas vairāku autoru darbos – Kārļa Skalbes pasakā “Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties” (1904), Jāņa Akuratera (1876–1937) dzejoļu krājumā “Ziemeļos” (1906), stāstu grāmatā “Puķes ziemeļos” (1914), Augusta Saulieša (1869–1933) lugā “Pret ziemeļiem” (1911) u. c. darbos. Interesantu domu pauž igauņu literatūras pētnieks Tenu Karma (*Tõnu Karma*, 1924–2014), aplūkojot Lapas Mārtiņa (1846–1909) tulkotās Frīdriha Reinholda Kreicvalda (*Friedrich Reinhold Kreutzwald*, 1803–1882) pasakas. “Ziemeļu ķēniņa skaistā, mūžīgā meita jeb Ziemeļu jaunava” (1888), izrādās, nav nedz igauņu, ne arī latviešu tautas pasaka, tādēļ Karma saka: “[...] šo mistifikāciju radījis pats Lapas Mārtiņš, kas bija sācis interesēties par tautas garamantām un apzināties to nozīmi. Varbūt tā ir pirmā Ziemeļmeita latviešu literatūrā un reizē arī pirmā literārā pasaka.” (Karma 1996: 107, 108)

Jaunības nemiera pilns meklējumu ceļā uz ziemeļiem dodas Kārļa Skalbes jūrnieks, taču Andrieva Niedras Zemnieka dēlam tas ir meklējumu pēdējais posms, kad iestāties pagurums. Pirmos divus ceļa posmus pavada romantisko jaunības ilgu lirisms, bet jau trešajā posmā iezīmējas praktisko nolūku laikmets, kas īpaši raksturots ceturtajā, pēdējā meklējumu posmā uz ziemeļiem, no kurienes nav atpakaļceļa uz mājām. Latviešu folklorā ir raksturīgs pretstatījums pilnais – tukšais laiks. Pilnais laiks “asociējas ar kosmizēto, sakārtoto un sakrālo, bet savukārt tukšais – ar neizveidoto, haotisko, bīstamo, tāpēc ar iznīcību saistīto. Ļoti izteikts šis pretstatījums redzams debesu pusēs un tukšā – pilnā mēnesī: Tukšumi latviešu folklorā ir tas pats, kas ziemeļi, pilnumi – dienvidi” (Kursīte 2000: 152) 19. un 20. gadsimta mijas pārejas laikmets iezīmējas ar pāreju no pilnā uz tukšo laiku. Niedra recenzijā “K. Skalbes: Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties” (Niedra 1933: 470) paskaidro, ka praktisko nolūku laikmetā, salīdzinot ar jaunības ilgošanos, mērķi ir zemāki, daudzi pat varētu kādreizējo ideālistu saukt par oportunistu, atpakaļrāpuli, kompromistu, tomēr viņam būs ciets pamats zem kājām un izvirzītos mērķus varēs arī sasniegt. Arī Raiņa dzejā iezīmēta ziemeļu puses negatīvā saturiskā slodze: dienvidi – mīlestība, siltums, ziemeļi – naidis, tumsa, aukstums. Cilvēks pazaudē saikni ar temporālajām telpām un priekštečiem, ieslīgstot amnēzijā un nezināšanā, atmiņa ir zināšanas, gaisma, bet aizmiršana un nezināšana savukārt ir tumsa, haoss, mokas un ciešanas.

Gadsimtu mijā kalnā kāpēja, ceļinieka un ceļa motīvs ir tik populārs, ka daži kritiķi pat apgalvo, ka visi dzejnieki runājis par ceļiem un kāpjot kalnos. Katrs dzejnieks un rakstnieks šos motīvus risina citādi, atbilstoši savai dzīves uztverei. Rainis kalnā kāpēju redz kā neatlaidīgu domātāju, meklētāju, kam “visas zemes ilgas krūtīs degs,” bet Apsesdēla (1880–1932) dzejā ieskanas neticības nots: “Es netikšu mūžam tur augšā.” (Valeinis 1973: 46) Katrs meklētājs savu ceļu veic citādi – vieniem tas veidojas

kā bezgalīgs un nebeidzams (Skalbes jūrniekam), citiem kā aplis (Brigaderes Visvaldim), bet Zemnieka dēla – "latvju Pēra Ginta" (Pēteris Ērmanis, 1893–1969) garīgo meklējumu ceļš iezīmēts kā krusts horizontālā plaknē – dodoties uz četrām debess pusēm un atgriežoties mājās, vairākkārt veicot ceļu prom no mājām un atpakaļ jau citā kvalitātē, tas veidojas kā spirāle. Arī ziemeļos kalnā Zemnieka dēls jā nevis kā citi – stāvus, bet lēnām, pa spirāli, katru dienu veicot daļu ceļa. "Mans tēvs mani mācīja kalnus art: nekad taisni uz augšu, bet tikai apkārt, tikai apkārt... Pirmā dienā Zemnieka dēls apjāja desmit reizes ap kalnu un tika gandrīz pusē; otrā dienā viņš apjāja divdesmit reizes un varēja muižas suņus dzirdēt. Trešā dienā viņš apjāja trīsdesmit reizes un pieklaudzināja ap launaglaiku pie muižas vārtiem." (Niedra 1994: 64) Ziemeļos, uzjājot kalnā un iegūstot skaistu sievu un bagātību, Zemnieka dēls nonāk savas dzīves "miera un pieticības malā". Andrejs Upīts par Zemnieka dēla pēdējo ceļa posmu raksta: "Klejojotājs ideālists beigās apprec bagātu vācu sievu – un to tālāko mēs paši zinām. Viņš izvēršas par pārvācotu mācītāju vai pārkrievotu uniformētu ierēdni un omulīgi nodzīvo savu mūžu." (Upīts 1921: 1355) Diskutējama ir Upīša atziņa, jo, lai arī Zemnieka dēls ir sasniedzis kalna virsotni, ieguvis slavu, bagātību, sievu, tomēr viņam joprojām trūkst paša galvenā – laimes. Jau vienā no pirmajiem stāstiem "Kur laime mīt?" Niedra mēģina rast atbildi, kas vajadzīgs, lai cilvēks būtu laimīgs. Sarunā ar cilvēku nakts pavadoni mēnesi Dauškāns atklāj laimes relativitātes noslēpumu. "Redz, sevišķas laimes jau uz pasaules – varam sacīt – gandrīz nemaz nav. Laime atrodas tik mūsu iedomās: mēs uzdomājam kaut ko par mūsu laimi... Laime nav nekas cits kā tukša pudele ar uzrakstu "Laime", lai tur nu lietu ūdeni, alu, vīnu vai arī citu kādu šķidrumu." (Niedra 1926: 98)

Zemnieka dēla sasniegtā laime ir iluzora – ik dienas gardi ēdieni un smalki vīni, un balti galdauti, un skaistas kundzes, bet par visām skaistāka viņa paša sirds karaļiene. Vai tas ir tas, ko visu mūžu Zemnieka dēls bija meklējis? "Pasaules slava sēd augsta, stāva kalna galā, un ja to gribēsi sev iegūt, tad tev būs daudz līdzcenšu, un ja tu būsi veiklāks par viņiem, tad tev būs daudz skauģu un naidnieku. Un pati šī slava – vai tāda tā sirds laime?" (Niedra 1933b: 212) Vai vispār iespējams atrast laimi? Atbildi uz jautājumu, kur atrast laimi, sniedz Jānis Poruks fantāzijā "Pērļu zvejnieks": "[...] īsta laime, tāpat kā īsta mīlestība, tā mīt tik paša sirdī; viņu vajaga tik atmodināt. Kam laimes nav paša sirdī, tas viņas nekad neatradīs." (Poruks 1984: 85) Zemnieka dēla mātes vārdos "[I]aikam gan tikai cilvēks var cilvēkam dot laimi. Meklē, dēls, cilvēku, kas tev laimi dod." (Niedra 1994: 63) izskan jaun nacionālisma atziņa par to, ka visas dzīves miera, laimes un spēka avots ir ģimene. Kādēļ Zemnieka dēls tomēr neatrod laimi ģimenē? Tādēļ, ka trūkst dvēseļu radniecības – sieva, kuru apprec Zemnieka dēls, ir skaista, taču citu aprindu, citas tautības cilvēks. Nacionālās identitātes jautājums nav mazsvarīgs laulības dzīvē – "kultūra nav uzmaucama un nomaucama kā

cimds". Šķiet, ka vispilnīgāko atbildi Niedra mums sniedz romānā "Līduma dūmos": "Ko prāts var aprēķināt un aptvert, to tu visu vari pieņemt no svešas cilts, bet kas aizķer tikai sirdi un trīc caur taviem vārdiem tikai kā slepena skaņa, tā tu nevari pieņemt no otra, ja tava sirds nav rada šās otras cilts sirdij. Un uz sirds, uz dvēseļu radniecības jādibinās laulības dzīvei [...]" (Niedra 1992: 130)

Dzīvē un pasaulē apmaldīties cilvēks ir tāds cilvēks, kurš vairs neatceras ceļu, pa kuru atgriezies mājās, no kurām viņš ir aizgājis. Rituma ar daudziem ceļiem jeb labirinta būtība komunikācijas līdzekļu nomaiņas periodā ir palīdzēt izkļūt no eksistenciālās amnēzijas stāvokļa, kā arī noskaidrot dzīves turpmākās virzības un attīstības perspektīvas. Taču, ja saikne starp paaudzēm pārtrūkusi, tad nav arī iespējas saņemt iepriekšējo paaudžu uzkrātās zināšanas, kuras "mūsu priekšteči izprata kā ceļu, pa kuru var "aiziet un atgriezties mājās," "pacelties debess sakrālajā gaismā," kā arī "nonest sakrālo debess gaismu zemes virsū"." (Briede u. c. 2008: 172) Zemnieka dēls vēlreiz atgriežas dzimtenē, jo viņam gribas kaut notālēm paskatīties uz dūmiem, kas kūp no tēva mājas pavarda. Viņam ir iespēja vēlreiz satikties ar māti, taču Zemnieka dēls izliekas to nepazīstam. Satrūkst pēdējais pavediens ar dzimteni. Ceļa uz mājām atcerēšanās simbolizē ne vien harmoniskās attiecības pašam ar sevi un pasauli, bet arī ilgu un pilnasinīgu dzīvi, kas noris atbilstīgi dabas un kosmosa likumbām, taču šā ceļa aizmiršana liek ieslīgt amnēzijā un izjust patības un identitātes mokas un ciešanas.

Andrievs Niedra pasaku beidz ar rezignētu, smeldzīgu noskaņu. Zemnieka dēls ir romantisks meklētājs, vienpatis un ideālists, sava ceļa gājējs, "nespēcīga dvēsele" – sava laika vērotājs, bet ne aktīvs cīnītājs, varbūt arī tādēļ meklējumi nav nesuši gaidīto. Viņš ir gan lūkojies un iepazīnis dzīvi caur diviem lodziņiem, uzklausijs atšķirīgus viedokļus, bet nav aktīvi rīkojies, nav pārdzīvojis. Jānis Poruks pauž līdzīgu domu: "Viens otram izstāstīt jau nekā nevar, tāpēc jūti pats, dzīvo pats." (Poruks 1984: 36) Niedra uzskata, ka dzīves jēgas noslēpums nav izzināms bez ciešanu jēgas izpratnes, tādēļ Zemnieka dēlam (tāpat kā Visvaldim Brigaderes pasakā "Mare") tiek dota pēdējā iespēja – ciešanās rast mierinājumu un atbrīvošanos no grēka nastas, jo tieši ciešanas var būt tas spēks, kas nosaka dzīves izjūtas spilgtumu un paceļ cilvēku līdz pilnībai.

Zemnieka dēls tumsā un vientulībā iztin savas dzīves četrus kamolus, pārdzīvojot, nevis vērojot visu iepriekšējo. Tinot pirmo kamolu, vēja skaņās sadzirdamas mātes nopūtas, dēlam promesot. Otrajā kamolā ietītas mātes asaras, kad dvēselē vairs nav sāpēm vietas, bet, trešo kamolu tinot, sadzirdama zvana dunēšana dzimtenes kapsētā, kad bērinieki brien pa dzeltenajām kapu smiltīm. Atlīcis vien pēdējais kamols – apklust vējš, nostājas lietūs, nav vairs dzirdama zvana dunēšana (Niedra 1994: 64). Zemnieka dēls ir nonācis sava ceļa galā. Vai viņš sasniedzis, ko vēlējies?

Niedras pasakas varonis ir pārejas laikmeta cilvēks, inteliģents, kurš pazaudējis saikni ar dzimtu, dzimteni, viņš līdz pilnīgai savas dvēseles, savas patības izpratnei un sava mērķa un laimes sasniegšanai nenonāk. Bet varbūt tomēr, ja par vienu no iespējām sasniegt pilnību var uzskatīt nāvi kā izlīdzināšanos, lielo attīrīšanos, aiziešanu citā pasaulē. Izsāpot, izciešot var atbrīvoties, attīrīties cilvēka dvēsele un varbūt pat rast dzīves jēgu un mieru. Viņa meklējumu ceļš visas dzīves garumā iezīmējas kā krusts, kas simboliskā formā slēpj sevī dzīves jēgas atrisinājumu – *ave crux, spes unica* (Esi sveicināts Krusts, mūsu vienīgā cerība! latīņu val.). Kārlis Kundziņš raksta: "[...] bez ciešanām nav apskaidrotas, pilnīgas dzīves, bez krusta nav augšāmcelšanās. Jo krusts, nepelnīto ciešanu zīmīgākais izpaudums, tikai šķietami nozīmē bojā eju; faktiski tas ir kas cits; pāreja uz mūžīgu, apskaidrotu dzīvi." (Kundziņš 1936: 143) "Apklust vējiņš, nostājas lietūs, nav vairs dzirdama zvana dunēšana. Bet augšā caur liepu lapām atspīd zvaigznīte pēc zvaigznītes, mierīgi, klusi, tālu nost no pasaules un viņas ļaunuma. Un Zemnieka dēls ilgi skatās zvaigžņu mierā un domā ilgas domas, līdz tās pārvēršas par sudraba gaismu un izklīst debess dziļumā." (Niedra 1994: 67) Šāds stāvoklis, kas līdzinās miegam, sapnim, vīzijai, raksturīgs pasakas laikam, arī Zemnieka dēla mātes saruna ar Laimu notiek nevis tādā kā īstā miegā, bet "pusaizmāršā". Mainītie apziņas stāvokļi ļauj tai piekļūt zemapziņas informācijai, tādējādi paplašinot, padziļinot laiktelpu, veicot ceļu, pa kuru cilvēks paceļas debesīs, lai nonāktu sakrālajā gaismā.

Secinājumi

Pārejas laikmeta ceļa attēlojumam Andrievs Niedra izmanto pasakas žanru, folkloras motīvus, filozofiskas atziņas, simboliskus tēlus, raksturo laiku it kā "šķērsgriezumā" caur latviešu tautas pārejas posmu, kas atklājas kā krīzes jeb tā sauktais *kairos*, pretrunu un lielu notikumu piesātinātais laiks, nevis vienmērīgi plūstošais, hronoloģiskais, lineārais laiks. Šodienā ir pāriešanas process, kurā atvairās no pagātnes un dodas uz rītdienu, tieši tāpēc Zemnieka dēla ceļš iezīmē krustu – ceļu uz visām debess pusēm. Salīdzinot trīs pasaku varoņu ceļu pārejas laikmetā, jāatzīmē, ka visiem tas ir sarežģīts un pārbaudījumu pilns, Anna Brigadere un Andrievs Niedra pasakas raksta trešajā personā, atbilstoši pasakas žanram teksts ir reālistisks, bet Kārlis Skalbe izmanto pirmo personu, norādot, ka kāds jūrnīeks to izstāstījis. Lai arī visu tēlu ceļam ir daudz kopēja, varam saskatīt arī atšķirības, tikai Brigadere savus tēlus sauc vārdos (Mare, Visvaldis, Zāmis, Danija u. c.), Niedra un Skalbe vairāk saglabā pasakas tradīciju, nelietojot īpašvārdus. Brigaderes un Skalbes pasakai beigas ir optimistiskas, taču Niedras pasakai tā nav. Iespējams, Niedra "redz tālāk," t. i., saskata to, ka latviešiem ir un būs problēmas atrast dzīves jēgu un identitāti pārejas laikmetā, tādējādi akcentējot modernitātes izpausmes 19.–20. gadsimta

latviešu literatūrā (Burima 2011; Kalnačs 2017; 2024). Pārejas laikmets (neatkarīgi no laika posma) ir meklējumu un jautājumu, bet ne mērķa sasniegšanas un atbilžu ceļš, gluži kā pašlaik.

Literatūra

Bārda, Fricis (1990). *Raksti divos sējumos*. 1. sēj. Čaklā, Inta (sast.). Rīga: Liesma.

Briede, Marija; Briedis, Leons; Briedis, Kornelijs; Briedis, Adrians (2008). *Mūžīgā tagadne*. Rīga: Minerva.

Brigadere, Anna (1993). Mare. *Kad pumpuri briest: stāsti un tēlojumi*. 1. sēj. Rapa, Jānis (sast.). Rīga: Liesma, 130.–167. lpp.

Burima, Maija (2011). *Modernisma koncepti 20. gadsimta sākuma latviešu literatūrā*. Rīga: LU LFMI.

Eliade, Mirča (1996). *Sakrālais un profānais*. Tulk. Leons Briedis. Rīga: Minerva.

Gudriķe, Biruta (2007). *Andrievs Niedra – rakstnieks un mācītājs*. Rīga: Zinātne.

Kalnačs, Benedikts (2017). Nācijas kartēšana un kultūras atmiņa 19. un 20. gadsimta mijas latviešu literatūrā. Kalnačs, Benedikts; Daija, Pauls; Eglāja-Kristsone, Eva; Vērdiņš, Kārlis. *Fin de siècle: literārā kultūra Latvijā*. Rīga: LFMI, 17.–95. lpp.

Kalnačs, Benedikts (2024). Local Identity and Comparative Aspects in Nineteenth-Century Latvian Literature. *Letonica*, No. 55, pp. 24–41. DOI: 10.35539/LTNC.2024.0055.05.

Kampāne, Sintija (2013). Rūdolfa Blaumaņa daiļrades pozīcija latviešu literārās pasakas attīstībā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Kalniņa, Ieva (sast.). *Rūdolfs Blaumanis: teksts un konteksts*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 87.–94. lpp.

Karma, Tenu (1996). Kas sacerēja pirmo Ziemeļmeitu? Volkova, Līvija (sast.). *Varavīksne*. Rīga: Preses nams, 89.–115. lpp.

Klaustiņš, Roberts (1942). Andrievs Niedra nemiera krustceļos. *Latvju Mēnešraksts*, Nr. 10, 908.–921. lpp.

Kundziņš, Kārlis (1936). *Ap lielo dzīves mīklu*. Rīga: Valters un Rapa.

Kursīte, Janīna (1998). Mītiskais laiks latviešu folklorā. *Kentaurs XXI*, Nr. 17, 4.–15. lpp.

Kursīte, Janīna (2001). Tukšie – pilnie laiki folklorā un literatūrā gadsimteņu mijās. *Acta Baltica*. Kaunas: Aesti, 152.–158. lpp.

Kūle, Maija; Kūlis, Rihards (1996). *Filosofija*. Rīga: Burtnieks.

Lotman, Jurij (1984). O semiosfere. *Trudy po znakovym sistemam, XXVII*. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised.

Mackova, Jolanta (1989). *Mūžīgie jautājumi*. Rīga: Liesma.

Miļūna, Inguna (1992). Ironijas princips romantismā. *Avots*, Nr. 2, 6., 7. lpp.

Mucenieks, Edgars (1994). Sava ceļa gājējs. Niedra, Andrievs. *Zemnieka dēls. Māras josta: pēdējie stāsti*. Rīga: Cīrulis, 210.–227. lpp.

Niedra, Andrievs (1926). Kur laime mīt? *Andrieva Niedras kopoti raksti*. 9. sēj. Rīga: Zeltiņš, 93.–107. lpp.

- Niedra, Andrievs (1933a). K. Skalbes: Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties. Niedra, Andrievs. *Nemiera ceļi: raksti*. 3. sēj. Rīga: RLB Derīgu grāmatu nodaļa, 445.–479. lpp.
- Niedra, Andrievs (1933b). *Nemiera ceļi: raksti*. 4. sēj. Rīga: RLB Derīgu grāmatu nodaļa.
- Niedra, Andrievs (1992). *Lūduma dūmos*. Rīga: Zinātne.
- Niedra, Andrievs (1994). Zemnieka dēls. Niedra, Andrievs. *Zemnieka dēls. Māras josta: pēdējie stāsti*. Rīga: Cīrulis, 7.–67. lpp.
- Poruks, Jānis (1984). Pērļu zvejnieks. *Izlase*. Rīga: Zvaigzne.
- Skalbe, Kārlis (1998). Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties. Skalbe, Kārlis. *Pasakas*. Sak. Kristīne Skrīvele. Rīga: Zvaigzne ABC, 5.–29. lpp.
- Šķipsna, Ilze (1965). *Aiz septītā tilta*. Bruklina: Grāmatu Draugs.
- Upīts, Andrejs (1921). *Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, 1885–1920*. 1. sēj. Rīga: Zeltiņš, Golts.
- Valeinis, Vitolds (1973). *Latviešu lirika XX gadsimta sākumā, 1900–1917*. Rīga: Zinātne.
- Vecgrāvis, Viesturs (1995). Jānis Poruks un dažas latviešu romantisma īpatnības 19./20. gs. mijā. Rožkalne, Anita (sast.). *Materiāli latviešu literatūras un mākslas vēsturei*. Rīga: Zinātne, 5.–19. lpp.